

Л. В. Кулаковська, В. І. Усик, П. Езартс,
С. Пірсон, О. М. Кононенко, Ф. Нігст

ВЕРХНЬОПАЛЕОЛІТИЧНА СТОЯНКА КОРМАНЬ 9

Опубліковано результати польових досліджень нової багатошарової верхньопалеолітичної стоянки Кормань 9 на Дністрі. Подано стратиграфію, планіграфію, техніко-типологічну характеристику індустрії.

Ключові слова: верхній палеоліт, Дністер, чет-вертинні відклади, технокомплекс, мікропластини та пластинки з притупленим краєм, епігравет.

ВСТУП

Палеоліт у Середньому Подністров'ї почали вивчати з 1920-х рр. румунські та вітчизняні археологи. Міждисциплінарні комплексні дослідження палеолітичних пам'яток у регіоні, зокрема, як Молодово I і V, Кормань IV, провадили до середини 1980-х рр., власне до зведення Дністерського гідровузла.

Перші палеолітичні місцезнаходження у районі с. Кормань (Кормань I—III) відкрив Ч. Амброжевич у 1926—1927 рр. (Ambrozewicz 1930). У 1930—1931 рр. І. Ботез і Н. Морошан зафіксували ще одну палеолітичну пам'ятку — Кормань IV. Тут, у лесових суглинках правого берега Дністра в ур. Біля Млинів вони відзначили два археологічні шари з крем'яними артефактами та фауністичними рештками, які визначили як верхньопалеолітичні (Mogoşan 1938).

У 1969—1975 рр. стоянку Кормань IV досліджувала комплексна експедиція під керівництвом О. П. Черниша (Інститут суспільних наук АН УРСР) та І. К. Іванової (Інститут геологічних наук АН СРСР). У результаті міждисциплінарних досліджень пам'ятки та зіставлення її з матеріалами молододських стоянок

було створено культурно-хронологічну схему розвитку палеолітичної культури у Середньому Подністров'ї. Залучення фахівців природничих наук уможливило реконструювати палеоекологічні умови існування тут первісної людини протягом тривалого часу (від середнього плейстоцену до голоцену). У лесових відкладах потужністю близько 20 м виявлено п'ять плейстоценових викопних ґрунтових горизонтів, з яких три можна віднести до педокомплексів (Губин 1977). Вказано також на присутність сажистих прошарків, типових для четвертинних розрізів цього регіону. На стоянці зафіксовано 16 археологічних шарів (палеоліт—мезоліт). Шари 12—9 зараховано до середнього палеоліту (мустье), шар 8 — до «перехідного» від мустье до верхнього палеоліту, шари 7—1 — до верхнього палеоліту, а шари Б і А — до мезоліту (Черныш 1977, с. 7—66).

Середньопалеолітичні знахідки залягали вище викопного ґрунту останнього інтергляціалу. І. К. Іванова завважила, що «Культурні горизонти 11 і 12 стоянки Кормань синхронізуються з т. зв. сажистий прошарком Молодовських стоянок» (тут і далі: переклад наш — авт.; Іванова 1977, с. 176). Палінологічні дані свідчать, що поселення шару 11 побутувало у період відносного потепління клімату (Пашкевич 1977, с. 110) Зважаючи на досить незначну кількість знахідок звідси і відсутність визначальних форм, О. П. Черниш інтерпретував їх як мустьєрські та припускав, що вони могли бути і ранішими, і пізнішими порівняно з середньопалеолітичними шарами стоянок Молодово I і V (Черныш 1977, с. 17). Проте детальний технологічний аналіз індустрії середньопалеолітичних шарів Корманя IV із застосуванням методу ремонту показав, що йдеться не про

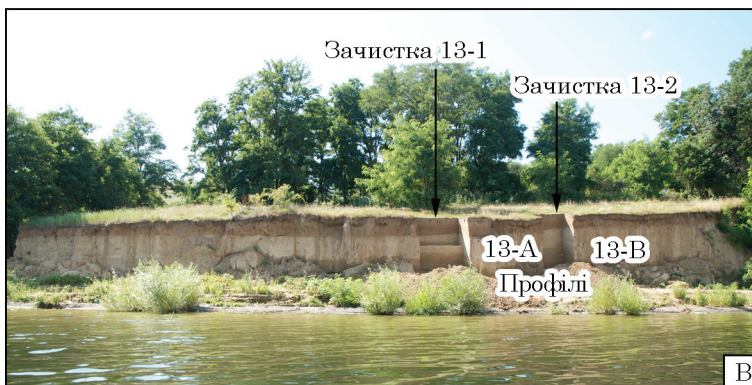
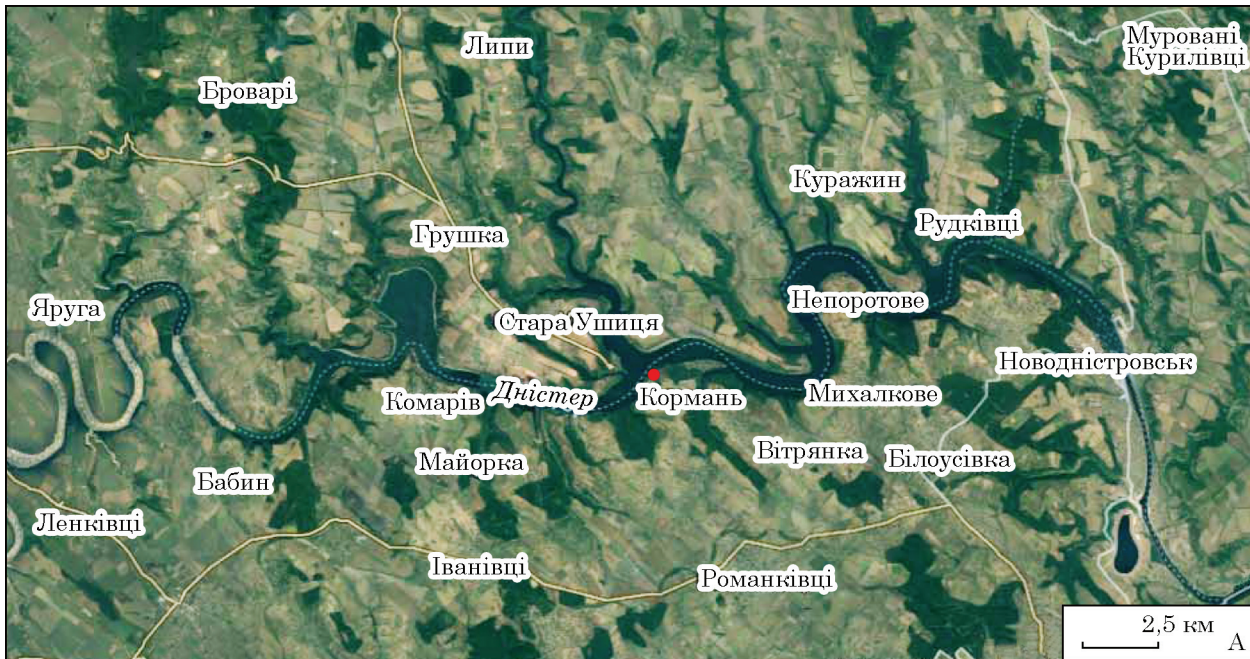

Рис. 1. Кормань 9: А — локалізація стоянки; В — фото розкопу з півночі

залишки поселення, а тільки про окремі місця розколювання кількох жовен — так зв. точки чи atelier (Ситливий, Ситник 2002).

Верхньопалеолітичні шари стоянки Кормань IV були неоднорідні за структурою та кількістю знахідок, два (шари 7 і 5) мають дати С¹⁴. У кожному з цих шарів були залишки вогнищ, локалізації крем'яних артефактів і фауністичні рештки. Теріокомплекс шарів — однаковий за видовим складом і представлений, головним чином, кістками північного оленя (*Rangifer tarandus*), коня (*Equus equus* Pidor.), мамонта (*Mammuthus primigenius* Blum.), первісного зубра (*Bos* sp.) у різних відсоткових співвідношеннях (Татаринів 1977). Спорово-пилкові дані свідчать, що майже всі археологічні шари були сформовані в умовах перигляціального лісостепового ландшафту із помірно-холодним кліматом, окрім шарів 5 і 6, які сформувалися у найхолодніший відрізок часу із тундровою рослинністю (Пашкевич 1977, с. 110).

Невелика добірка крем'яних артефактів з шару 7 (24500 ± 500 ГИН-1099; 25140 ± 350 ЛУ-586) складається з нуклеусів, знарядь і продуктів виробництва (відщепи й пластини). За опи-

сом О. П. Черниша, нуклеуси мають розміри від 50 до 150 мм, пластини і знаряддя на пластинках — довжину до 110 мм за ширини до 45 мм. Нуклеуси представлено одно-, дво- і триплощинковими об'ємними та пласкими. З-поміж знарядь — різці (на зламі та двогранні), скребки, різці-скребки, вістря, пластини і відщепи з ретушню тощо (Черныш 1977, с. 24—26).

Шар 5 (18000 ± 400 ГИН-719; 18 560 ± 200 СОАН-145) залягав над верхнім викопним ґрунтом тундрового типу. Археологічна колекція складається з крем'яних артефактів (нуклеуси, пластини і відщепи, знаряддя тощо) і фрагментів ковадел, розтиральників, відбійників (Черныш 1977, с. 30—35). Серед нуклеусів переважають поздовжні та біпоздовжні об'ємних модифікацій. Довжина нуклеусів і сколотих з них пластин — від 45 до 120 мм. З-поміж знарядь більше різців (на зламі та двогранні), ніж скребків.

На початку 1980-х рр. стоянка Кормань IV зникла під водами Дністровського водосховища. Тут варто згадати слова І. К. Іванової, що «Безумовно, на цій території археологи зможуть знайти собі поле діяльності і піс-

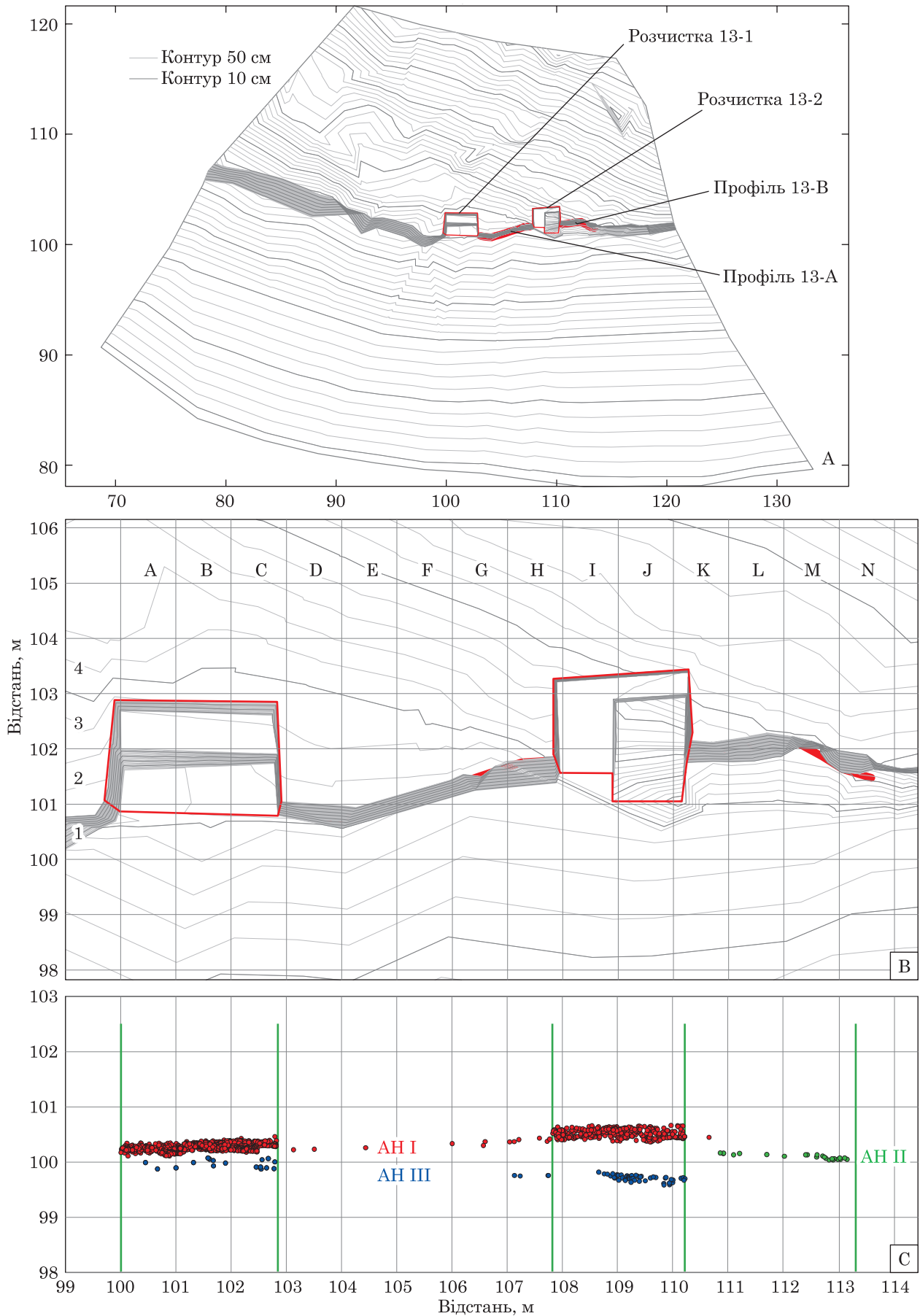

Рис. 2. Кормань 9: А — топографічний план-схема; В — графічний план ділянки, розкопаної у 2013 р.; С — схематичний розріз залягання культурних шарів

ля пуску Дністровського гідровузла. Однак найбільшою цінністю є місцезнаходження, розташовані нижче, біля берега Дністра, які найближчим часом будуть затоплені водою (Іванова 1977).

КОРМАНЬ 9

Стоянку Кормань 9 відкрила у 2012 р. Палеолітична експедиція ІА НАНУ, що працювала за українсько-британським проектом з гео-археологічного вивчення палеолітичних пам'яток Середнього Подністров'я (Кулаковська, Усик 2012). Стоянка розташована на правому березі Дністра, на захід від однойменного села, вище за течією від стоянки Кормань IV. Координати — 48°34'25.18" Пн, 27°8'53.57" С (рис. 1: А). У 2013 р. на стоянці у місцях найбільшого скупчення матеріалу було зроблено дві зачистки: 13-1 (1,9 × 3,0 м) і 13-2 (1,30 × 2,35 м). Відстань між ними становить 5,5 м. Для поточення стратиграфії культурних на шарувань додатково у двох місцях був розчищений вертикальний обрив берега — профіль

13-А і профіль 13-В (рис. 1: А; 2: А, Б). Таким чином, протяжність дослідженого профілю становить близько 20 м (Кулаковська та ін. 2013).

СТРАТИГРАФІЯ

У 4-метровому лесовому профілі стоянки виділяється п'ять літологічних підрозділів (блоків), які, своєю чергою, розділено на горизонти (1—4), а частина із них на підгоризонти (а, б):

Блок 1 — ілювійований (Vt) горизонт вохристо-коричневого кольору;

Блок 2 — гомогенний блідо-жовтуватий суглинок;

Блок 3 — суглинок з чотирма світло-сірими горизонтами, зі значним вмістом конкрецій Fe; складається із чотирьох горизонтів, кожен з яких має по два підгоризонти (3-1а до 3-4а);

Блок 4 також розділено на чотири горизонти, а кожен з них — на два підгоризонти. Верхня частина відкладів (4-1 і 4-2) складена блідо-вохристо-жовтуватим супіском із тонким сірим прошарком внизу (3-1б), нижня (4-3 і 4-4) — супіском, у верхній частині якого простежуються світло-сірі горизонти (4-3а і 4-4а).

Блок 5 — світло-жовтувато-сірі піщані відклади зі скісною вертуватістю.

МЕТОДИКА

Знахідки у розчистках і профілях фіксувалися на єдиній горизонтальній сітці квадратів 1,0 × 1,0 м (рис. 2: В), позначених латинськими літерами (схід—захід) та арабськими цифрами (північ—південь). Артефакти розміром від 15—20 мм, а також фауністичні рештки фіксувалися у трьох вимірах (X, Y, Z) за допомогою тахеометра. Седименти з культурних шарів промивалися через сито з отвором 0,5—1,0 мм. Така практика суттєво поповнила колекцію дрібними знахідками (мікропластини, мікроліти, луски, кістяні вироби, прикраси, малако- та мікрофауна). Калібрацію дат C¹⁴ виконано з використанням калібрувальної кривої IntCal13 і програмного забезпечення OxCal 4.3 з ймовірністю 68,2 %.

ОПИС МАТЕРІАЛУ

На стоянці у відкладах останнього пленігліціалу зафіксовано *in situ* три культурні шари верхнього палеоліту — I, II і III

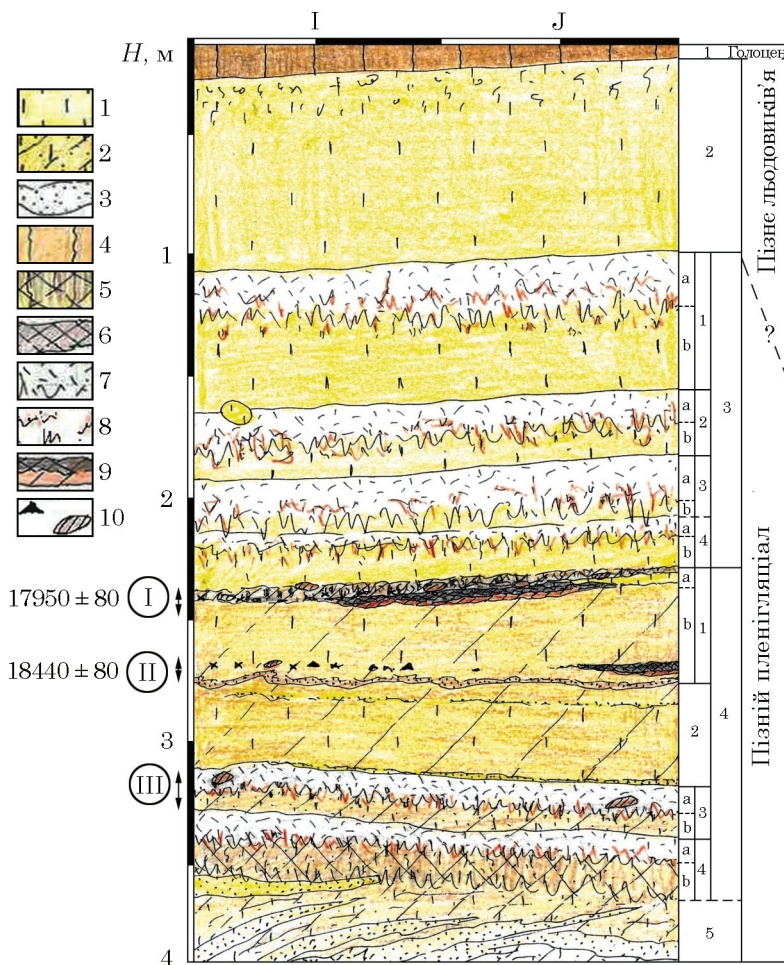

Рис. 3. Кормань 9. Геологічний розріз розчистки 13-2: 1 — суглинок; 2 — піщаний суглинок; 3 — пісок; 4 — ілювійований (Vt) горизонт; 5 — біотурбований В горизонт; 6 — лізна гумусованого матеріалу; 7 — сірий суглинок (тундро-глейовий ґрунт); 8 — озалізнення; 9 — випалений горизонт, 10 — артефакти й кістки (П. Езарте та Ст. Пірсон 2012—2013)

(рис. 3; табл. 1). Для первинного розколювання та виготовлення знарядь використовували місцевий сеноманський і туронський кремій, що походить з алювіальних наносів Верхнього Дністра. Зрідка траплявся пісковик. У всіх шарах знайдено фауністичні рештки, більшість з яких — дрібні фрагменти, що не піддаються видовому визначенню. Попередньо можна говорити, що переважають кістки північного оленя (*Rangifer tarandus*), також трапляються рештки коня (*Equus sp.*), бика / бізона (*Bos sp.*) і лисиці (*Vulpes sp.*). За іншими прикметами шари суттєво різняться.

1. Найрепрезентативніший шар I включає кам'яні артефакти, фауністичні рештки, малако- та мікрофауну, кісткове й деревне вугілля, вохру. Більшість артефактів і фауністичних решток залягають у підгоризонті 4-1а. Знахідки простежуються в обох розчистках (13-1 і 13-2)

та у профілі 13-А. Досліджена площа на рівні цього шару становить приблизно 6,0 м² (рис. 4: А) і дещо менша за початкові межі закладених розчисток. Максимальна потужність шару становить 15—20 см. Зафіксовано незначне горизонтальне падіння по лінії південний захід—північний схід.

Основна маса знахідок (кам'яні артефакти, фауністичні рештки, малако- та мікрофауна, кісткове та деревне вугілля, вохра) розподілялася на площі рівномірно. У розчистці 13-1 на межі кв. В—С/2 зафіксовано заглиблене вогнище діаметром до 1,0 м з пропеченим до 10 см шаром. У заповненні вогнища не виявлено жодних артефактів. Натомість за його межами (кв. В/2—С/2) частка обпалених кременів сягає до 25 %. Для порівняння, на решті квадратів кількість таких становить усього 3—5 % (рис. 5).

Таблиця 1. Археологічна стратиграфія

Археологічний шар	Місце виявлення	Періодизація	Дата
I	Розчистка 13-1; профіль 13-А; розчистка 13-2	Верхній палеоліт	17950 ± 80 BP GrA-59996, або 21865—21625 cal BP, деревне вугілля
II	Профіль 13-В	Верхній палеоліт	18440 ± 80 BP GrA-59993, або 22436—22243 cal BP, деревне вугілля
III	Розчистка 13-1; профіль 13-А; розчистка 13-2	Верхній палеоліт	—

Таблиця 2. Загальний список кам'яних знахідок, зокрема й з промиву

Категорія	Шар					п/м
	0	I		II	III	
		n	%			
Пренуклеус	—	5	0,6	—	1	—
Нуклеус	—	9	1,0	—	2	—
Нуклеоподібний уламок	—	2	0,2	—	—	—
Відщепи	1	346	40,1	1	40	7
Пластини	—	106	12,3	3	7	3
Пластинки	—	129	14,9	2	3	3
Мікропластини	—	89	10,3	1	5	—
Авіважі	—	11	1,3	—	—	—
Відщепи реберчасті	—	16	1,9	—	2	—
Пластини реберчасті	—	10	1,2	—	4	1
Пластинки реберчасті	—	13	1,5	—	1	—
Мікропластини реберчасті	—	1	0,1	—	—	—
Різцеві сколи	—	34	3,9	—	2	1
Знаряддя	—	92	10,7	—	4	3
Разом	1	863	100	7	71	18
Луски	—	6042	—	—	859	2
Уламки кременю	1	25	—	—	2	—
Галька, плитка кам'яна	—	20	—	—	—	—
Разом	2	6950	—	7	932	20

Примітка. п/м — підйомний матеріал.

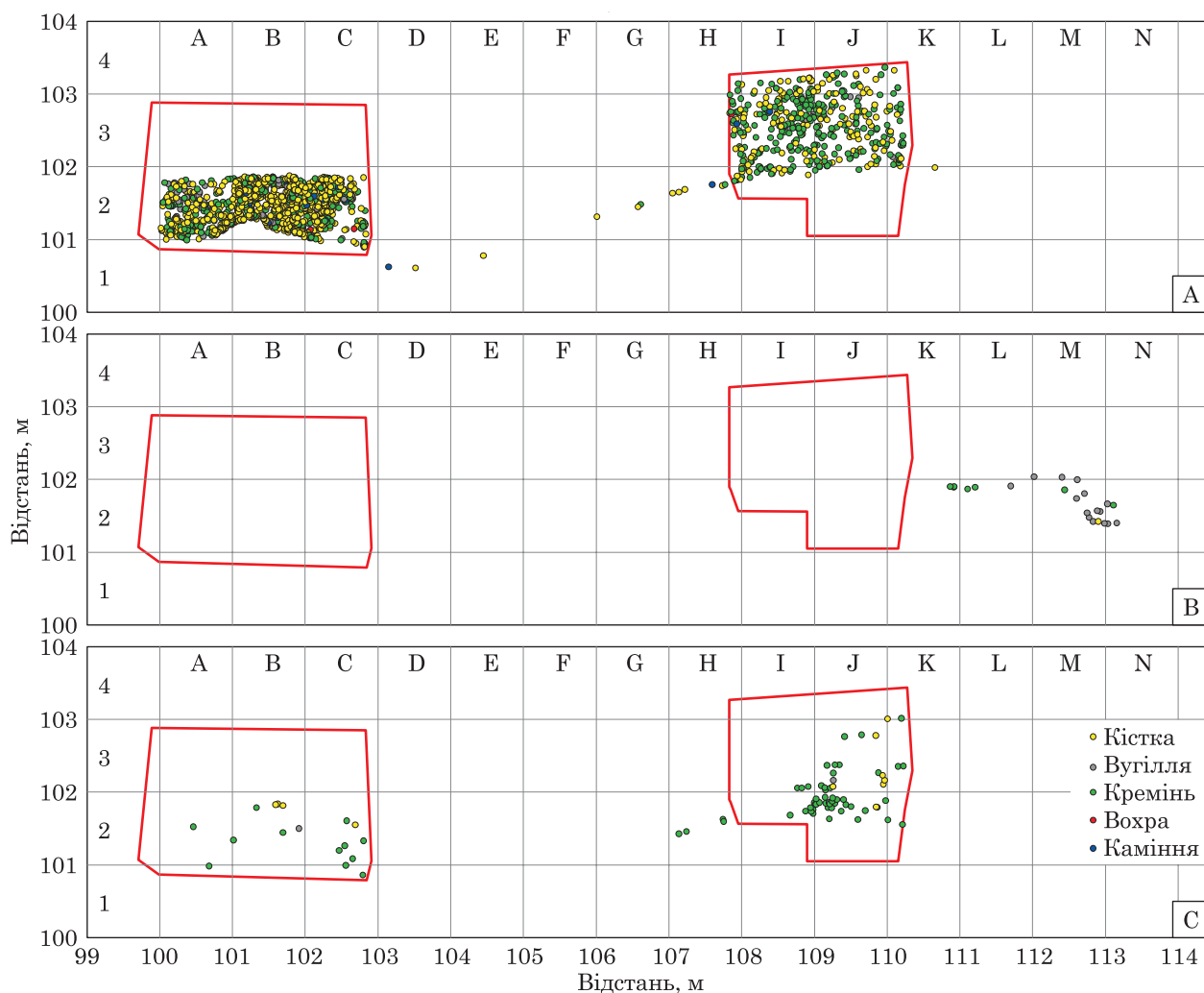

Рис. 4. Кормань 9. Плани культурних шарів: А — шар І; В — шар ІІ; С — шар ІІІ

Рис. 5. Кормань 9. Вогнище у розчистці 13-1

У розчистці 13-2 вогнище має менш чіткі контури, оскільки значною мірою зруйноване і розтягнене кротовинами. Сліди вогнища заходять за межі розчистки. На профілі південної

стіни простежено, що вогнище було влаштоване у незначній заглибині, дно його пропечене на 2,0—4,0 см. За вугіллям *Picea* шар І датовано 17950 ± 80 GrA-5996, або 21865—21625 cal BP.

Таблиця 3. Нуклеуси

Типи	Шар	
	I	III
Пренуклеуси	5	1
Нуклеуси повздовжні підциліндричні	1	—
Нуклеуси повздовжні торцеві	2	—
Нуклеуси повздовжні підклиновидні	2	—
Нуклеуси біповздовжні підциліндричні	—	1
Нуклеуси біповздовжні торцеві	3	—
Нуклеуси паралельні багатоплощадкові	1	—
Нуклеуси багатоплощадкові торцеві	—	1
Фрагменти нуклеусів	2	—
Разом	16	3

Крем'яна колекція з шару I налічує майже 7 тис. предметів (табл. 2). Для розколювання використовувався переважно непатинований туронський кремій.

Первинне розколювання демонструють п'ять пренуклеусів, дев'ять нуклеусів і два фрагменти нуклеусів (табл. 3). Нуклеуси, розміром не більше за 5,0 см, представлено: повздовжнім підциліндричним, торцевими і підклиноподібними (по 2 екз.), біповздовжніми торцевими (3 екз.) і багатоплощадковим (рис. 6). Здебільшого їх виготовлено на гальках і відщепках. Первинне розколювання характеризує наявність сколів переоформлення площадок нуклеусів і реберчасті сколи: авіважі (11 екз.; рис. 7: 8),

Таблиця 4. Продукти розщеплення (разом з заготовками знарядь)

Заготовка	Шар I		Шар II	Шар III
	n	%	n	n
Відщепи	372	43,9	1	45
Пластини	123	14,5	3	13
Пластинки	152	17,9	2	4
Мікропластини	151	17,8	1	5
Авіважі	11	1,3	—	—
Різцеві сколи	35	4,1	—	2
Фрагменти	2	0,2	—	—
Невизначені заготовки	1	0,1	—	—
Разом	847	100	7	69

реберчасті відщепи (16 екз.), пластини реберчасті (10 екз.), пластинки реберчасті (13 екз.) і реберчаста мікропластина. Загалом продукти первинного розщеплення з шару I, разом з заготовками знарядь, становлять 847 предметів (табл. 2; 4). Переважають пластинчасті заготовки — пластини, пластинки, мікропластини (426 екз.). Відщепів у колекції 372 екз. Також є дуже незначний відсоток артефактів, в основному відщепи (табл. 5), з залишками первинної кірки. За огранкою домінують паралельні повздовжні сколи. Ударні площадки, головні, пласкі й точкові. Пласкі площадки є характернішими для відщепів і пластин, точкові — для пластинок і мікропластин (табл. 6). На окре-

Таблиця 5. Шар I, огранка заготовок (разом із знаряддями)

Заготовка	Типогранки							Разом	%
	Первинна	Реберчаста	Повздовжня	Біповздовжня	Конвергентна	Ортогональна	Підперехресна		
Відщепи	30	17	220	16	—	58	1	342	44,7
Пластини	1	10	99	7	1	4	—	122	15,9
Пластинки	1	13	127	8	—	3	—	152	19,9
Мікропластини	1	1	145	2	—	—	—	149	19,5
Разом	33	41	591	33	1	65	1	765	—
%	4,3	5,3	77,2	4,3	0,1	8,5	0,1	—	100

Таблиця 6. Шар I, площадки заготовок (разом із знаряддями)

Заготовка	Тип площадки						Разом	%
	Первинна	Пласка	Точкова	Двогранна	Повздовжньо-підправлена	Фасетована		
Відщепи	19	109	94	8	7	5	242	53,3
Пластини	4	27	22	4	2	2	61	13,4
Пластинки	2	28	47	3	2	1	83	18,3
Мікропластини	—	16	52	—	—	—	68	15,0
Разом	25	180	215	15	11	8	454	—
%	5,5	39,6	47,4	3,3	2,4	1,8	—	100

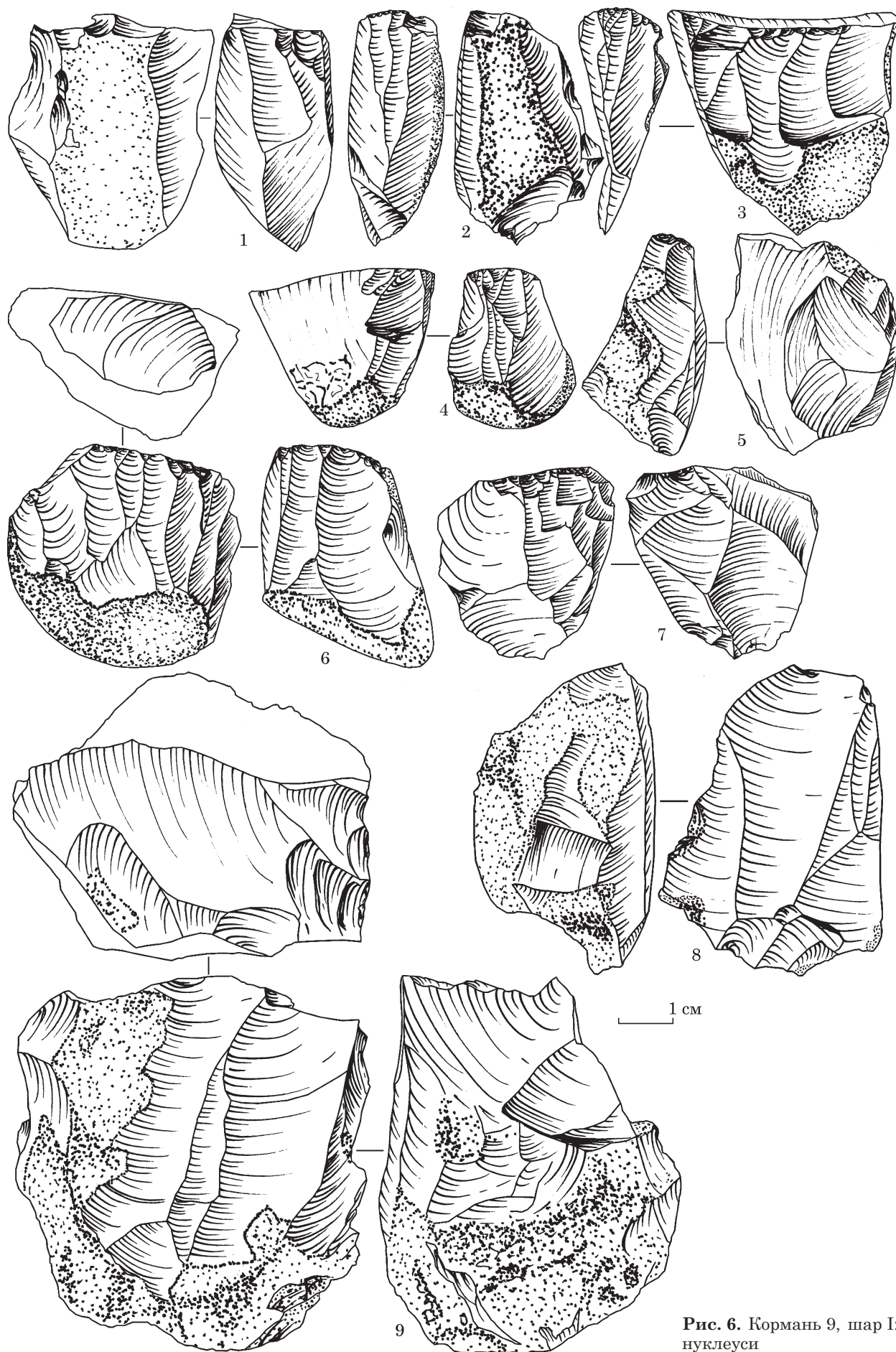

Рис. 6. Кормань 9, шар І:
нуклеуси

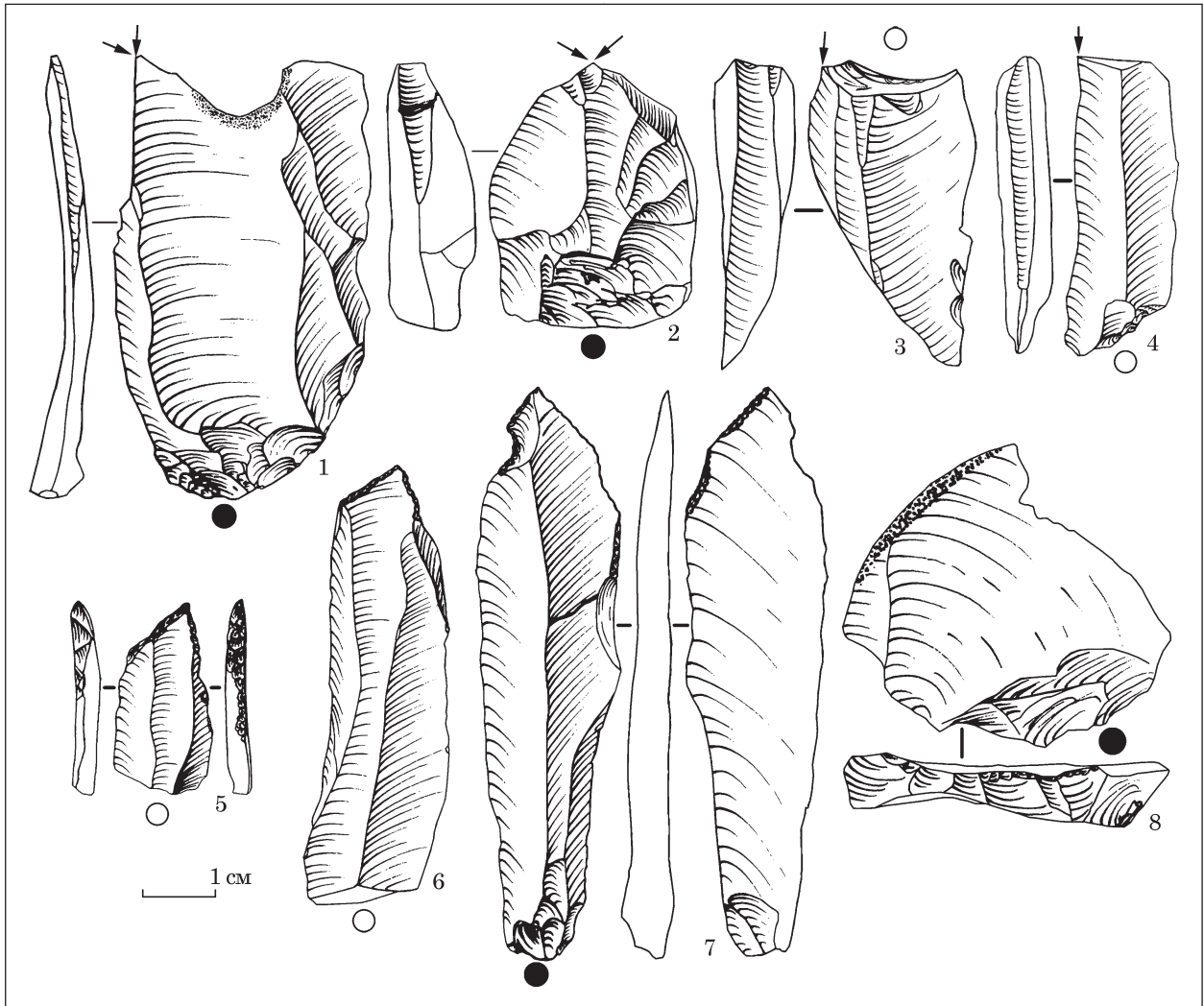

Рис. 7. Кормань 9, шар I: 1—3 — різці; 4 — комбіноване знаряддя; 5, 7 — вістря, 6 — перфоратор, 8 — авіваж

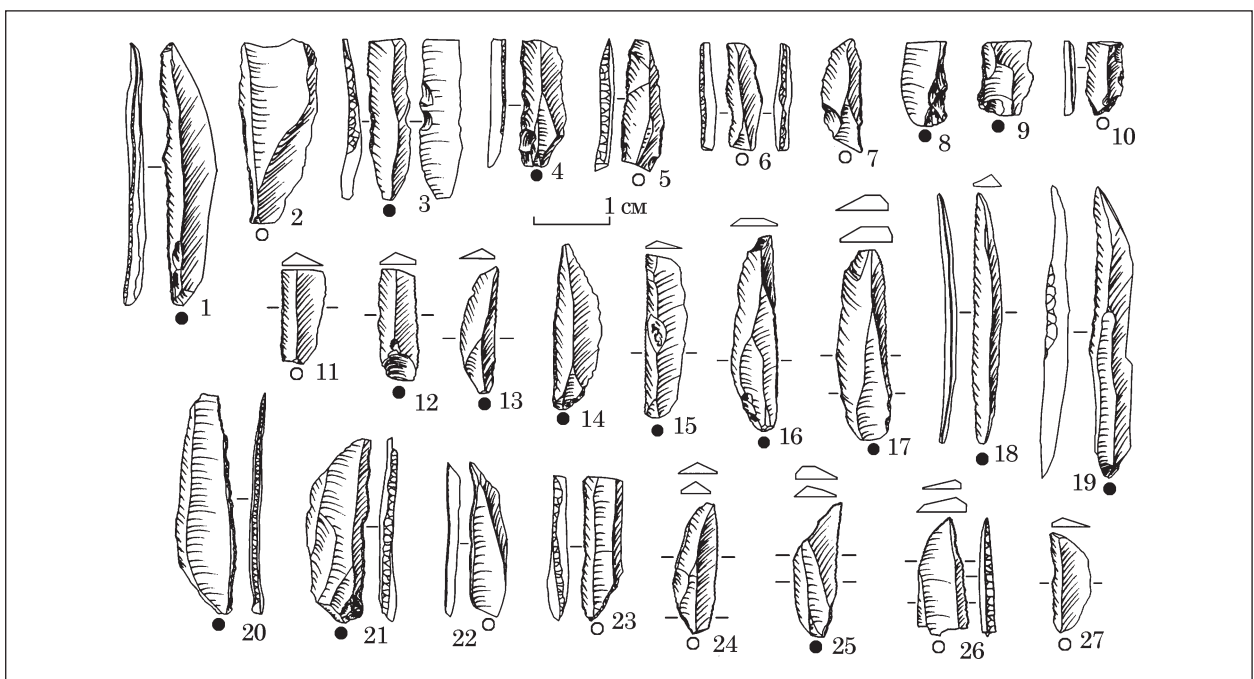

Рис. 8. Кормань I, шар I: мікроліти

Таблиця 7. Знаряддя

Тип	Шар	
	I	III
Скребки	1	1
Перфоратори	1	—
Різці двогранні	2	—
Різці на зламі	1	—
Різці ретушні	1	—
Вістря білатеральні	2	—
Пластинки з притупленим краєм латеральні	6	—
Пластинки з притупленим краєм білатеральні	3	—
Мікропластини з притупленим краєм латеральні	34	—
Мікропластини з притупленим краєм білатеральні	26	—
Відщепи ретушовані	9	2
Комбіновані знаряддя (різець на зламі + тронкована пластина)	1	—
Пластини ретушовані	1	1
Пластинки ретушовані	1	—
Мікропластини з ретушованою виїмкою	1	—
Фрагменти невизначених знарядь	2	—
Разом	92	4

мих пластинах є так зв. губка, що свідчить про застосування «м'якого» відбійника.

У шарі I знайдено 92 знаряддя (табл. 7), виготовлені здебільшого (85 %) на пластинчастих заготовках (табл. 8).

Скребки — до них суто формально можна віднести тільки один артефакт, виготовлений на проксимальному кінці різцевого сколу з напівкрутою ретушню.

Різці (4 екз.) представлено двома двограними — симетричним і кутовим (рис. 7: 1, 2), подвійним на зламі та увігнуторетушним на пластині (рис. 7: 3).

Єдиний перфоратор оформлено на пластині (рис. 7: 6).

Вістря (2 екз.) на пластинах визначено як симетричне білатеральне (рис. 7: 7) та асиметричне білатеральне (рис. 7: 5).

Найчисельнішу категорію знарядь становлять мікроліти — пластинки й мікропластини з притупленим краєм (69 екз.), з-поміж яких дев'ять виготовлено на пластинках, 60 — на мікропластинах. Їх можна розділити на латеральні та білатеральні, а саме: пластинки латеральні — 6 екз. (рис. 8: 2, 9), білатеральні — 3 екз. (рис. 8: 20, 21, 26); мікропластини латеральні — 34 екз. (рис. 8: 1, 3, 7, 8, 11, 13—16, 18, 19), білатеральні — 26 екз. (рис. 8: 4—6, 10, 12, 17, 22—25, 27). Майже чверть мікролітів (два на пластинках і 14 на мікропластинах) можна зарахувати до мікровістер.

На третині мікролітів (22 екз.) «спинку» оформлено типовою крутою ретушню (рис. 8: 1—10), на половині (34 екз.) — маргіальною абразивною (рис. 8: 11—19). На 15 виробках маємо комбінацію притупленої та абразивної ретуші (рис. 8: 20—27).

Один артефакт віднесено до категорії комбінованих. На одному кінці оформлено різець на зламі, протилежний край тронковано (рис. 7: 4).

Решта знарядь — це ретушовані відщепи (9 екз.), пластина, пластинка, мікропластина, а також два фрагменти сколів. До елементів вторинної обробки належать різцеві сколи (34 екз.) і численні луски (6042 екз.).

Крім виробів з кременю, у шарі I трапилися поодинокі вироби з кістки, мушель і бурштину (рис. 9).

Таблиця 8. Шар I, заготовки для знарядь

Тип	Заготовка						
	Відщепи	Пластини	Пластинки	Мікропластини	Різцеві сколи	Фрагменти	Невизначені
Скребки	—	—	—	—	1	—	—
Перфоратори	—	1	—	—	—	—	—
Різці	2	2	—	—	—	—	—
Вістря	—	2	—	—	—	—	—
Пластинки та мікропластини з притупленою спинкою	—	—	9	60	—	—	—
Відщепи ретушовані	8	—	—	—	—	—	1
Комбіновані знаряддя	—	1	—	—	—	—	—
Пластини ретушовані	—	1	—	—	—	—	—
Пластинки ретушовані	—	—	1	—	—	—	—
Мікропластини ретушовані	—	—	—	1	—	—	—
Фрагменти невизначених знарядь	—	—	—	—	—	2	—
Разом	10	7	10	61	1	2	1

До прикрас належать три підвіски і пронизки. Найцікавішою є підвіска з бурштину підпрямокутної форми розмірами 15 × 10 мм і завтовшки 7,0 мм. Під краєм зроблено отвір у діаметрі 4,0 мм. Підвіска обпалена. Це перша подібна знахідка у верхньому палеоліті Середнього Подністрів'я (рис. 9: 2). Ще одну підвіску зроблено з першого моляра лисиці, в якому просвердлено отвір (рис. 9: 1). Знайдено також підвіску (рис. 9: 5) з цілої мушлі (*Theodoxus fluviatilis?*) і три мініатюрні пронизки з мушель діаметром 3,0—4,0 мм (рис. 9: 3).

Виявлено нижню частину кістяної голки 24 × 2,0 мм (рис. 9: 4).

2. Знахідок у шарі II небагато — сім крем'яних, кілька фрагментів кісток і вугілля. Більшість їх походить з підгоризонту 4-1b. Культурний шар II простежується лише у профілі 13-В (рис. 2: С; 4: В). За деревним вугіллям (*Picea*) отримано дату: 18440 ± 80 BP GrA-59993, або 22436—22 243 cal BP.

Сім крем'яних знахідок (табл. 4) — це продукти розщеплення: відщеп, три пластини, дві пластинки і мікропластина. Відщеп має ортогональну огранку дорсальної сторони та пласку площадку з так зв. губкою. Решта сколів має повздовжню огранку і точкові площадки. Такі технічні характеристики є типовими для розколювання пізньої пори верхнього палеоліту. Незначна кількість сколів і відсутність характерних типологічних і технологічних маркерів унеможливають чітко визначити культурно-хронологічну позицію шару II.

3. Шар III (літологічний горизонт 4-3b, 4-3, 4-3a) простежується частково у зачистках 13-1 і 13-2, а також у профілі 13-А (рис. 2: С; 4: С). Досліджена площа становить близько 6,0 м², потужність шару 15—20 см. Тут виявлено крем'яні знахідки та фауністичні рештки.

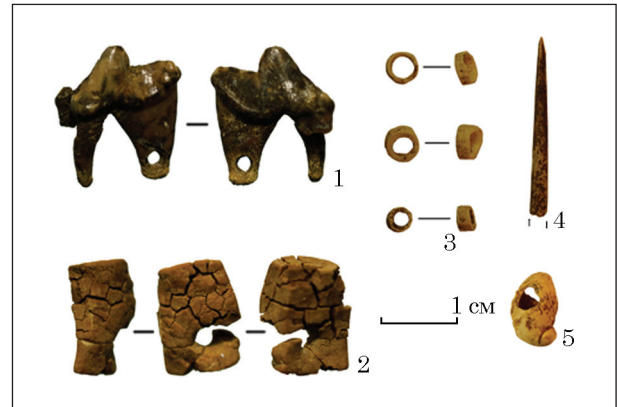

Рис. 9. Кормань 9, шар I; вироби з органічних і мінеральних матеріалів: 1 — підвіска із зуба лисиці; 2 — підвіска з бурштину; 3 — пронизки з мушель; 4 — кістяна голка; 5 — підвіска з мушлі

Залишків вогнищ не зафіксовано, хоча три артефакти мають сліди обпалення. Колекція артефактів налічує 932 предмети (табл. 2) з сеноманського і туронського кременю.

Первинне розколювання ілюструють два нуклеуси: біповздовжній підциліндричний 122 × 57 × 55 мм (рис. 10: 2) і паралельний багатоплощадковий торцевий. Один артефакт визначено як пренуклеус, сформований на широкій масивній пластині (табл. 3).

Основна маса продуктів розщеплення, зокрема й знаряддя праці (табл. 4), це відщепи (45 екз.), пластини (13 елз.), пластинки (4 екз.), мікропластини (5 екз.), різцеві сколи (2 екз.), серед яких переважають сколи з повздовжньою огранкою (42 екз), 10 сколів — реберчасті, трапляються огранки ортогональні (5), біповздовжні (3), комбева (2), по одному екземпляру — первинна та радіальна. Площадки здебільшого пласкі й точкові (по 13 екз.).

Таблиця 9. Крем'яні артефакти з промиву

Крем'яні артефакти	Шар I		Шар III		п/м
	n	%	n	%	
Відщепи	77	1,2	5	0,6	—
Пластини	9	0,1	—	—	—
Пластинки	43	0,7	—	—	—
Мікропластини	62	1,0	2	0,2	—
Авіважі	1	—	—	—	—
Відщепи реберчасті	1	—	—	—	—
Пластини реберчасті	1	—	—	—	—
Пластинки реберчасті	1	—	—	—	—
Мікропластини реберчасті	1	—	—	—	—
Різцеві сколи	25	0,4	1	0,1	—
Знаряддя праці	49	0,8	—	—	—
Луски	5985	95,6	852	99,1	2
Уламки	3	—	—	—	—
Разом	6258	100	860	100	—

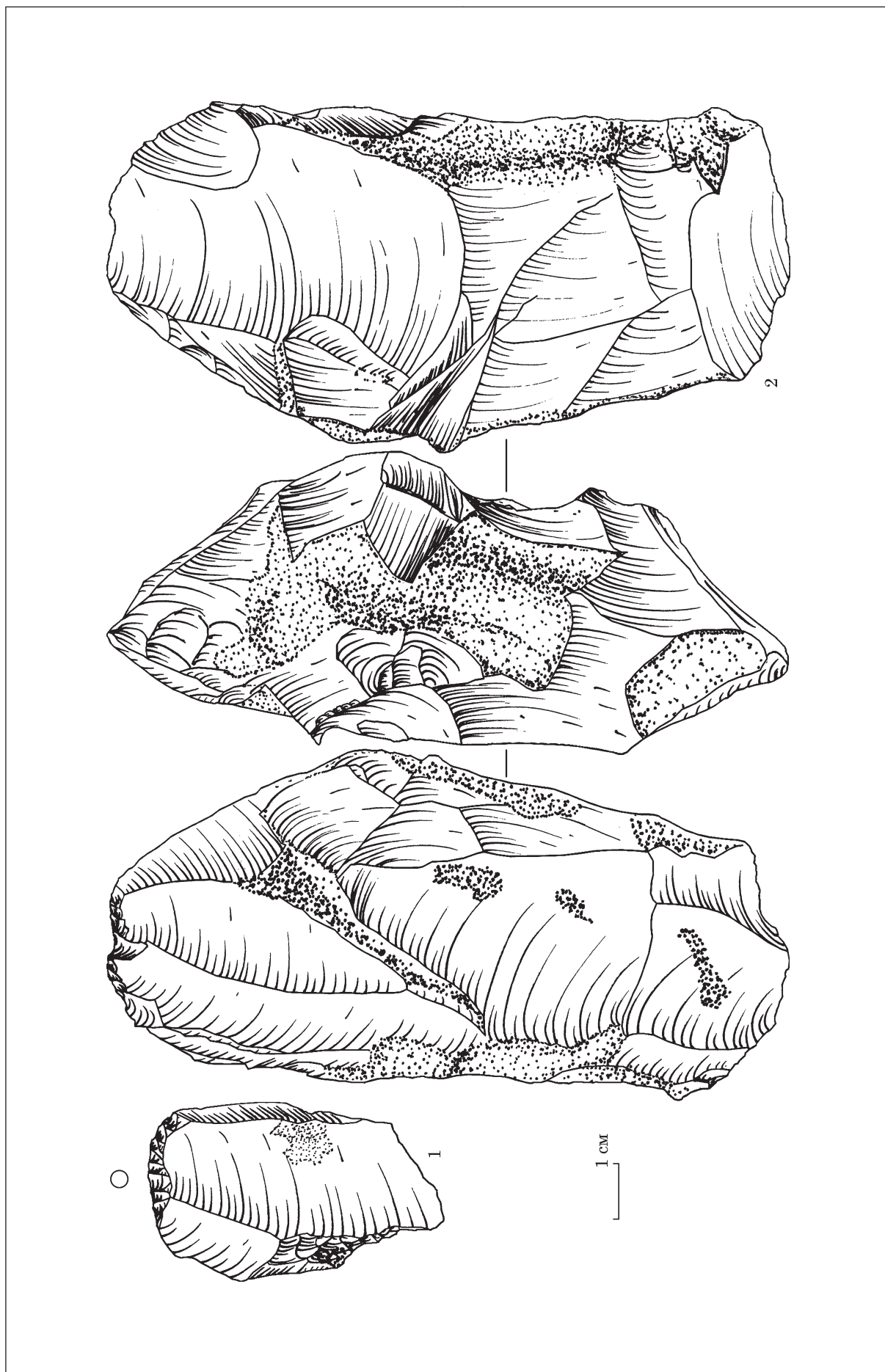

Рис. 10. Кормань 9, шар III; крем'яні вироби: 1 — скребок кінцевий; 2 — нуклеус

Виявлено чотири знаряддя (табл. 7). Скребок оформлено напівстрімкою ретушшю на проксимальному кінці відщепи (рис. 10: 1). Інше — два ретушовані відщепи і ретушована пластина.

ВИСНОВКИ

Незначні за обсягом тестові гео-археологічні дослідження стоянки Кормань 9 уможливають зробити попередні висновки про стратиграфічні умови залягання археологічних шарів і їхню культурно-хронологічну позицію.

На стоянці зафіксовано *in situ* залишки трьох верхньопалеолітичних поселень, що побутували у досить холодний відрізок часу верхнього пленігліціалу. Про це свідчить стратиграфічне положення культурних шарів (бузький лесовий кліматоліт), наявність у його межах викопного ґрунту тундрового типу і домінування холодолюбивої фауни.

Індустрію шару I можна віднести до епіграветського технокомплексу. На це вказують типологічна складова (мікроліти), технологічна характеристика (нуклеуси для мікропластин), прикраси з мушель, бурштину і зубів. Підтверджує цей висновок і дата — 17950 ± 80 GrA-59996.

Не виключено, що матеріали шару II також можна інтерпретувати як епіграветську індустрію. Таке припущення підтверджується, в першу чергу, датою 18440 ± 80 GrA-59993. Проте, зважаючи на незначну кількість знахідок, ми утримуємося від остаточних висновків.

Матеріали шару III за морфологічними ознаками (біповздовжній підциліндричний нуклеус, широкі пластини, застосування м'якого відбіяника) попередньо можна віднести до гравету.

Своєрідними культурно-хронологічними маркерами на стоянці Кормань 9 є педологічні горизонти, що містять C^{14} -датовані шари. Це уможливило визначення положення стратиграфічного розрізу стоянки у регіональній хроностратиграфічній схемі Середнього Подністров'я у хронологічному інтервалі між 22 і 10 ка ВР і вибудувати єдину хроностратиграфічну колонку за розрізами таких пам'яток як Косеуць, Молодово V і Кормань IV (Haesaerts 2007; Haesaerts et al. 2010).

Відтак, шар I стоянки Кормань 9, що має дату 17,950 ка ВР, співвідноситься з інтерстадіальним горизонтом Cos V у Косеуць (17,9 і 18,0 ка ВР, культурні шари 3а—4 із археологічним шаром 4 у Молодово V (17,8 ка ВР) і шаром 5 Корманя IV, що має дату 18,0 ка ВР.

Шар II Корманя 9, датований 18,440 ка ВР і розміщений у субгоризонті 4-1b, відповідає шару 5 стоянки Косеуць (18,0 і 19,2 ка ВР), що відповідає у часі Франкфуртському зледенінню у Північній Польщі (див.: Kozarski 1980).

Шар III (субгоризонти 4-3а і 4-4а), наймовірніше, хронологічно можна зіставити із

шарами 6b—9 стоянки Косеуць, віднесеними до інтерстадіалу Cos VI, цебто 19,1 до 19,4 ка В (Haesaerts 2007; Haesaerts et al. 2010).

Стратиграфічна колонка стоянки Кормань 9 репрезентує лише верхню частину розрізу Корманя IV. Незначна кількість знахідок унеможливило прямий порівняльний аналіз з її матеріалами. Втім, між ними простежуються деякі паралелі: а) археологічні шари стоянок Кормань 9 (I—III) і Кормань IV (7—5) мають тотожну стратиграфічну позицію, б) співпадають дати окремих шарів, в) схожим є видовий склад фауністичних решток, г) є й спільні ознаки техніко-типологічних характеристик кам'яної індустрії.

Проте маємо й певні відмінності між цими пам'ятками, пов'язані з об'єктивними причинами, насамперед, скороченим стратиграфічним розрізом і досить невеликою площею розкопок стоянки Кормань 9. Додамо, через те, що нижня частина четвертинних відкладів Корманя 9 знаходиться під водою, тут відсутні можливі середньопалеолітичні та, очевидно, давніші верхньопалеолітичні шари. Завважимо також, що попри виразну подібність теріокомплексу цих двох стоянок у верхньому палеоліті Корманя IV фауністичний спектр набагато різноманітніший. Звернемо увагу на наявність у шарі 5а кісток печерного лева (*Felis spelaeus* Gold.), у шарі 5 — вовка-собаки, попередньо названого *Lupo-familiaris* for. nova, що вкрай рідко трапляються на цій території (Татарінов 1977, с. 113, 117).

У загальному описі індустрій верхньопалеолітичних шарів стоянки Кормань IV відзначено дуже незначну кількість пластинок з притупленим краєм (від одного до восьми примірників), а також пластинок з підтескою і притупленим краєм — прямокутників (Черныш 1977, табл. 2, с. 67, 41, 42, 48, 52—54, 59). Подібних виробів геть немає у шарах 8, 7 і 5. Тільки у наймолодшому шарі 1, який О. П. Черныш зарахував до так зв. мадленського часу, вказано чотири вістря типу гравет. Натомість у матеріалах Корманя 9 (шар I) мікроліти становлять найчисельнішу групу знарядь. Не виключено, що мінімальна кількість мікролітів у типологічному складі колекцій Корманя IV могла бути спричинена прийнятою у той час методикою розкопок без промивки культурного шару. З іншого боку, наявність малако- та мікрофауни, яку можна отримати лише промивкою (просіюванням) седиментів, лише відкритим питанням про добірку мікролітів у колекціях.

О. П. Черныш, спираючись на палеогеографічні дані, склад кам'яної індустрії, окремі типи знарядь і характер кістяних виробів відніс шари 4—1 стоянки Кормань IV до мадленського часу (Черныш 1977). Проте маємо й дещо іншу думку щодо технокомплексів верхньопалеолітичних шарів (5—1) стоянки Кормань IV.

В. Кірика та І. Борзіак, проаналізувавши величезний масив даних верхнього палеоліту Дністровсько-Прутського регіону включно з палеоландшафтними реконструкціями, віднесли індустрію цих шарів до п'ятої стадії розвитку гравету (епігравету) Подністров'я (Chirica, Borziac 2009; Борзіак, Кулаковська 1998).

Вважаємо цей висновок найбільш коректним та обґрунтованим і таким, що може бути прикладений до індустрії шарів I і II стоянки Кормань 9. Отже, стоянку Кормань 9 можна віднести до епіграветського технокомплексу Середнього Подністров'я, що доповнює картину розвитку регіону за верхнього палеоліту.

ПОДЯКИ

Автори щиро вдячні за допомогу у проведенні досліджень О. Кордуняну, А. Прайєру, П. Спрай-Маркес Г. Трачу, а також Н. Герасименко, Б. Рідушу та Я. Кочерган за надані консультації.

Роботу виконано в рамках проекту «Neanderthal and Modern Human Adaptations» (NEMO-ADAP), 2012—2017 pp.

ЛІТЕРАТУРА

Борзіак, І. О., Кулаковська, Л. В. 1998. Гравет Подністров'я. Загальний огляд. *Археологія*, 4, с. 55-63.

Губин, С. В. 1977. Погребенные плейстоценовые почвы стоянки Кормань IV. В: Горецкий, Г. И., Цейтлин, С. М. (ред.). *Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV на Среднем Днестре. К X Конгрессу INQUA (Великобритания, 1977)*. Москва: Наука, с. 98-105.

Иванова, И. К. 1977. Геология и палеогеография стоянки Кормань IV на общем фоне геологической истории каменного века Среднего Приднестровья. В: Горецкий, Г. И., Цейтлин, С. М. (ред.). *Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV на Среднем Днестре. К X Конгрессу INQUA (Великобритания, 1977)*. Москва: Наука, с. 126-181.

Кулаковська, Л., Усик, В. 2012. *Звіт Палеолітичної експедиції відділу «Археологічний музей» ІА НАНУ про пошукові роботи у Чернівецькій області у 2012 р.* НА ІА НАНУ, ф. 64, 2012/114.

Кулаковська, Л., Усик, В., Нігст, Ф., Езарте, П., Пірсон, С., Кононенко, О., Спрай-Маркес, П., Пічкур, Є. 2014. *Звіт Палеолітичної експедиції відділу «Археологічний музей» ІА НАНУ про пошукові роботи у Чернівецькій області у 2013 р.* НА ІА НАНУ, ф. 64, 2013/70.

Пашкевич, Г. А. 1977. Палинологическое исследование разреза стоянки Кормань IV. В: Горецкий, Г. И., Цейтлин, С. М. (ред.). *Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV на Среднем Днестре. К X Конгрессу INQUA (Великобритания, 1977)*. Москва: Наука, с. 105-111.

Ситливий, В., Ситник, О. 2002. Кормань IV: технологія мустьєрської індустрії. *Записки наукового товариства імені Шевченка*, ССXLIV: Праці Археологічної комісії, с. 410-434.

Татаринов, К. А. 1977. Фауна позвоночных стоянки Кормань IV. В: Горецкий, Г. И., Цейтлин, С. М.

(ред.). *Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV на Среднем Днестре. К X Конгрессу INQUA (Великобритания, 1977)*. Москва: Наука, с. 112-118.

Черныш, А. П. 1977. Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV и ее место в палеолите. В: Горецкий, Г. И., Цейтлин, С. М. (ред.). *Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV на Среднем Днестре. К X Конгрессу INQUA (Великобритания, 1977)*. Москва: Наука, с. 7-66.

Ambrozewicz, C. 1930. Beiträge zur Kenntnis des Aurignacien kultur Bessarabiens und der Bukowina. *Wiener Prähistorische Zeitschrift*, XVII, s. 17-38.

Chirica, V., Borziac, I. 2009. *Gisements du Paléolithique supérieur entre le Dniestr et la Tisa*. Iași: Edition Pim.

Haesaerts, P. 2007. Mitoc-Malu Galben: cadre stratigraphique et chronologique. In: Otte, M., Chirica, V., Haesaerts, P. (eds.). *L'Aurignacien et le Gravettien de Mitoc-Malu Galben (Moldavie Roumaine)*. Liège, p. 15-41. *Études et recherches archéologiques de l'université de Liège*, 72.

Haesaerts, P., Borziac, I., Chekha, V. P., Chirica, V., Drozdov, N. I., Koulakovska, L., Orlova, L. A., Plicht, J., van der, Damblon, F. 2010. Charcoal and wood remains for radiocarbon dating Upper Pleistocene loess sequences in Eastern Europe and Central Siberia. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 291: 1, p. 106-127.

Kozarski, S. 1980. An outline of the Vistulian stratigraphy and chronology of the Great Poland Lowland. *Quaternary studies in Poland*, 2, p. 21-35.

Moroşan, N. N. 1938. Le Pléistocène et la paléolithique de la Roumanie du Nord-Est. *Analele Universitații de Geologie a României*, seria V: XIX.

REFERENCES

Borziiak, I. O., Kulakovska, L. V. 1998. Hravet Podnistrov'ia. Zahalnyi ohliad. *Arkheolohiia*, 4, s. 55-63.

Gubin, S. V. 1977. Pogrebennyye pleistotsenovyye pochvy stoianki Korman IV. In: Goretskii, G. I., Tseitlin, S. M. (eds.). *Mnogoslainaia paleoliticheskaia stoianka Korman IV na Srednem Dnestre. K X Kongressu INQUA (Velikobritaniia, 1977)*. Moskva: Nauka, s. 98-105.

Ivanova, I. K. 1977. Geologiya i paleogeografiya stoianki Korman IV na obshchem fone geologicheskoi istorii kamen-nogo veka Srednego Pridnestrovia. In: Goretskii, G. I., Tseitlin, S. M. (eds.). *Mnogoslainaia paleoliticheskaia stoianka Korman IV na Srednem Dnestre. K X Kongressu INQUA (Velikobritaniia, 1977)*. Moskva: Nauka, s. 126-171.

Kulakovska, L., Usyk, V. 2012. *Zvit Paleolitychnoi ekspedytsii viddilu «Arkheolohichni muzei» IA NANU pro poshukovi roboty u Chernivetskii oblasti u 2012 r.* NA IA NANU, f. 64, 2012/114.

Kulakovska, L., Usyk, V., Nihst, F., Ezarts, P., Pirson, S., Kononenko, O., Sprai-Markes, P., Pichkur, Ye. 2013. *Zvit Paleolitychnoi ekspedytsii viddilu «Arkheolohichni muzei» IA NANU pro poshukovi roboty u Chernivetskii oblasti u 2013 r.* NA IA NANU, f. 64, 2013/70.

Pashkevich, G. A. 1977. Palinologicheskoe issledovanie razreza stoianki Korman IV. In: Goretskii, G. I., Tseitlin, S. M. (eds.). *Mnogoslainaia paleoliticheskaia stoianka Korman IV na Srednem Dnestre. K X Kongressu INQUA (Velikobritaniia, 1977)*. Moskva: Nauka, s. 105-111.

Sytlyvyi, V., Sytnyk, O. 2002. Korman IV: tekhnolohiia mustierskoi industrii. *Zapysky naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, CCXLIV: Pratsi Arkheolohichnoi komisii, s. 410-434.

Tatarinov, K. A. 1977. Fauna pozvonochnykh stoianki Korman IV. In: Goretskii, G. I., Tseitlin, S. M. (eds.). *Mnogoslainaia paleoliticheskaia stoianka Korman IV na Srednem Dnestre. K X Kongressu INQUA (Velikobritaniia, 1977)*. Moskva: Nauka, s. 112-118.

Chernysh, A. P. 1977. *Mnogosloynaia paleoliticheskaia stoianka Korman IV i eye mesto v paleolite*. In: Goretskii, G. I., Tseitlin, S. M. (eds.). *Mnogosloynaia paleoliticheskaia stoianka Korman IV na Srednem Dnestre. K X Kongressu IN-QUA (Velikobritaniia, 1977)*. Moskva: Nauka, c. 7-66.

Ambrozewicz, C. 1930. Beiträge zur Kenntnis des Aurignacien kultur Bessarabiens und der Bukowina. *Wiener Prähistorische Zeitschrift*, XVII, s. 17-38.

Chirica, V., Borziac, I. 2009. *Gisements du Paléolithique supérieur entre le Dniestr et la Tisa*. Iași: Edition Pim.

Haesaerts, P. 2007. Mitoc-Malu Galben: cadre stratigraphique et chronologique. In: Otte, M., Chirica, V., Haesaerts, P. (eds.). *L'Aurignacien et le Gravettien de Mitoc-Malu Galben (Moldavie Roumaine)*. Liège, p. 15-41. Études et recherches archéologiques de l'université de Liège, 72.

Haesaerts, P., Borziac, I., Chekha, V. P., Chirica, V., Drozdov, N. I., Koulakovska, L., Orlova, L. A., Plicht, J., van der, Damblon, F. 2010. Charcoal and wood remains for radiocarbon dating Upper Pleistocene loess sequences in Eastern Europe and Central Siberia. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 291: 1, p. 106-127.

Kozarski, S. 1980. An outline of the Vistulian stratigraphy and chronology of the Great Poland Lowland. *Quaternary studies in Poland*, 2, p. 21-35.

Moroșan, N. N. 1938. Le Pléistocène et la paléolithique de la Roumanie du Nord-Est. *Analele Universității de Geologie a României*, seria V: XIX.

L. V. Kulakovska, V. I. Usyk, P. Haesaerts,
S. Pirson, O. M. Kononenko, Ph. Nigst

THE UPPER PALEOLITHIC SITE KORMAN' 9

Near the village of Korman' (Sokyryany district, Chernivtsi region, Ukraine) several Palaeolithic sites are known. In the 1960^s and 70^s, O. P. Chernysh conducted archaeological studies of the site Korman' IV. In 2012 the new Palaeolithic site named as Korman' 9 was discovered by the Dniester Palaeolithic expedition of the IA NASU. A preliminary fieldwork season was conducted in 2013. The main research focused on the chronostratigraphic and palaeoenvironmental study of the site. In the approximately 4 metres thick Quaternary deposits (dating to the late Pleniglacial), three Upper Paleolithic levels were observed.

The main raw materials used by late Pliocene humans were local Turonian and Cenomanian flint. The faunal remains in all levels are dominated by reindeer.

In level I two fireplaces were recorded. One about 1 m in diameter has a layer of burnt loess at its bottom with a thickness of about 10 cm. The collection of 932 lithic artifacts comprises cores, tools, blanks, chips, and chunks. The primary knapping is characterized by parallel uni- and bi-directional blade, bladelet and microblade production. The tools (n = 92) are dominated by backed bladelets / microblades (n = 69). There is a single endscraper, and the few burins are represented by dihedral burins (n = 2), one burin on a break and one on a truncation. Other tools represented are bilaterally retouched points, borer, combination tool and retouched pieces. Additionally, in level I, the following personal ornaments were found: one pendant of amber, one pendant of fox tooth, one pendant of a perforated shell and three shell beads.

Level II. A collection of 20 flint artifacts is presented exclusively by the products of primary flaking.

In level III, a small number of flint artifacts (n = 67) were recovered, including two cores, one endscraper, and three retouched pieces.

The lithic industry of level I, according to the technical-typological characteristic and chronostratigraphic position, can be attributed to the Epi-Gravettian technocomplex.

It is possible, that the collection of level II also belongs to the same technocomplex, but due to the small number of finds, the authors refrain from concrete conclusions. Collection of level III on the base of morphological features can be attributed to the Gravettian technocomplex and is currently undated.

Keywords: Upper Palaeolithic, Dniester, Quaternary deposits, technocomplex, backed bladelets and microblades, Epi-Gravettian.

Одержано 18.12.2018

ЕЗАРТС Поль, професор, Королівський інститут природничої історії Бельгії, 29, вул.Вотье, В-1000, Брюссель, Бельгія.

HAESAERTS Paul, Prof, Royal Institute of Natural History of Belgium, Rue Vautier 29, B-1000, Bruxelles, Belgium.

E-mail: paul.haesaerts@naturalsciences.be.

КОНОНЕНКО Олеся Миколаївна, кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

KONONENKO Olesia Mykolayivna, Candidate of Historical Sciences, Research Officer, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Heroiv Stalingradu ave., 12, Kyiv, 04210, Ukraine.

ORCID: orcid.org/0000-0003-1575-1854, e-mail:

Kononenko_OM@i.ua.

КУЛАКОВСЬКА Лариса Віталіївна, кандидат історичних наук, завідувач відділу, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

KULAKOVSKA Larysa Vitaliyivna, Candidate of Historical Sciences, Head of Department, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Heroiv Stalingradu ave., 12, Kyiv, 04210, Ukraine.

ORCID: orcid.org/0000-0002-8704-8642, e-mail: lar-

issa.kulakovska@gmail.com.

НІГСТ Філіп, доктор філософії, відділ археології, Кембриджський університет, Даунінг-стріт, Кембридж, CB2, 3DZ, Великобританія.

PIRSON Philip R., PhD, Faculty Member, Division of Archaeology, University of Cambridge, Downing Street, Cambridge, CB2, 3DZ, United Kingdom.

ORCID: orcid.org/0000-0001-7330-8768, e-mail:

prn25@cam.ac.uk.

ПІРСОН Стефан, доктор філософії, Державна служба культурної спадщини Валонії, пл. Жозефіни-Шарлотти, 2, 5100, Намур (Жамб), Бельгія.

PIRSON Stephan, PhD, Service public de Wallonie, place Josephine-Charlotte, 2, 5100, Namur (Jambes), Belgium.

ORCID: orcid.org/0000-0003-2955-0383, e-mail:

stephane.pirson@spw.wallonie.be.

УСИК Віталій Іванович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

USYK Vitaliy Ivanovych, Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Heroiv Stalingradu ave., 12, Kyiv, 04210, Ukraine.

ORCID: orcid.org/0000-0002-2671-3485, e-mail: Vi-

taly.I.Usik@gmail.com.